

pristup polihistoričkom romanu

eržebet čanji

Pojam polihistoričkog romana je plod književnoteorijskih razmišljanja Hermana Broha. Iz njegovih esejističkih tekstova mogu se iznedriti elementi jedne takve poetike romana, koji su »postali gotovo paradigma stručne literature modernog romana« (Endre Kiš).

Ocrtna najvažnija obeležja polihistoričkog romana (u čemu se oslanjamo na sistematizaciju Endrea Kiša) moramo početi samim nazivom, koji je dvosmeran: upućuje na to da je romanopisac sveobuhvatni, sintetizirajući *polihistor*, a i na »metodološku« *polifoničnost* romana.

Ovi romani se vezuju za 20-te i 30-te godine 20. veka i nastali su kao posledica promena pogleda na svet.

Polihistorički roman je *reakcija na krize buržoaskog sveta*, koje su stigle na svoju najnižu tačku u umetničko-ideološkim vremenima na početku veka, u prvom svetskom ratu i u ekonomskoj krizi 1929. godine. Skoro u svim polihistoričkim romanima doživljaj *prvog svetskog rata* znači duhovni izazov. Zjapeća praznina koja je nikla na ruševinama vrednosnih sistema (koji su uzdrmani i rušeni u ratu), umetnički je jako plodna (ta »jedan gotov pogled na svet ne može da se slaže sa poezijom« – citira Muzila Kiš), i tako, pored ideološke orijentacije, izaziva i potrebu za *romanotehničkim istraživanjima*.

Svesna ideološka orijentacija ide zajedno sa svesnim romanoteorijskim istraživanjima, tako da pisci polihistoričkih romana ugrađuju u svoja dela *misli/razmišljanja o umetnosti i o svom stvaranju/stvaralaštvu* – stvarajući tako, u stvari, jedan metajezik.

Junaci polihistoričkog romana ne kreću se u plastičkom svetu 19. veka, nego u jednom manje »obilaznom«, koji *likove dela diže na nivo »opšteg«, »egzemplarnog«*.

Tradicionalno, 19-vekovno psihologizirajuće prikazivanje gubi verodostojnost, i na njegovo mesto dolazi drugačija, složenija, *indirektna psihoanaliza*.

Polihistorički romani u celini – nasuprot svojim posebnim svojstvima – jesu *bez prethodnika*.

Oni, najčešće, zalaze i u problematiku *moderne nauke*, a naročito koriste naučne metode.

Utapaju u sebe i saznanja *avangarde*. Namere su im *protiv-esteticističke*: delo je, za njih, sredstvo kojim pokušavaju da odgovore na velika pitanja što ih postavlja razdoblje.

Najuoštenija romanoteorijska obeležja polihistoričkog romana Endre Kiš sažima u sledeće tačke:

1. Sveobuhvatni *totalitet* romana. Nivoi, dimenzije, simultanitet.
2. Odlučna, iskristalisan konceptija izgradnje romanostrukture, *konstrukcije* koju baš potrebe za totalitetom izazivaju. Jedinstvena, posebna struktura romana prevrednuje tradicionalne umetničke kategorije.
3. Konstrukcija se oslobađa od prevlasti *radnje*, radnja postaje samo funkcionalni element konstrukcije. Menja se i *uloga pripovedača* (umesto jednoaspektne pozicije »sveznajućeg« pripovedača, pojavljuje se kompleksni aspekt bezličnih, fiktivnih naratora).
4. *Reflektiranje u delu na samo delo*, na romanopišćeve metode itd. Početke polihistoričkog romana Endre Kiš vidi u delima Prusta, Rilkea, Krausa i Kafke. Polihistoričkim romanima smatra sledeće: Džojls »Uliks« (1922), Muzil »Čovek bez svojstava« (1931 – 1933), Deblin »Berlin, Aleksanderplac« (1929), Broh »Mesečari« (1932), (s manje prava »Vergilijeva smrt«, (1945), Kaneti »Opsena« (1935), Dos Pasos »Menhetn transfer« (1925), Haksli »Kontrapunkt« (1928), Fokner »Krik i bes« (1929), Virdžinija Vulf »Orlando« (1928) i »Gospoda Delovej« (1925), Tomas Vulf »O vremenu i o reci« (1935) i Andre Žid »Kovači lažnog novca« (1925).

Stvarani u istom istorijskom razdoblju, polihistorički romani su jasni primeri istorijsko-hipoloških analogija književnosti, jer polihistorički romani, koji su nastali u raznim zemljama Evrope i Amerike, nikako se ne mogu smatrati pukim rezultatom genetičkih veza. Otprilike isti društveno-istorijski uslovi, u stvari slični problemi vremena, kao žestoki i nezaobilazni izazovi, iritiraju stvaraoce doba.

Zahtev TOTALITETA ideološke reorijentacije u polihistoričkim romanima se spaja sa naglašenim romanotehničkim pomeranjima. Tako analiza ovih dela u izoštrenoj formi postavlja postulat jedinstva forme i sadržaja, koji se teorijski čini očiglednim, ali u praktičnom približavanju delu prouzrokuje izvanredne i često nerazrešive teškoće. Lukačev princip po kojem je »forma... u svojim najdubljim osnovama uvek pogled na svet«, upozorava nas na to da ni u analizi narativne slike sveta u polihistoričkim romanima ne možemo upotrebiti neki »dualistički metod«, da se poslužimo formulacijom Mihalja Segedi-Masaka. On jednostavnim nizom misli pokazuje potrebu formiranja »monističkog metoda«, te u slučaju književnog dela može biti reči samo o analizi pesnički oblikovanog pogleda na svet. Polazne tačke oblikovanja pogleda na svet, odnosno strukturiranja romana, moramo jednako ispitati, jer se pojavljuju jedno u drugome i jedno preko drugoga. U tome nam može puno pomoći teorija vrednosti. Ići u trag ideološke pozadine, vrednosnog sistema (koji izaziva dinamičko kretanje), kao i strukturalnog dejstva vrednosnog sistema, može da pokaže principe konstruisanja romana. Zato je prilikom istraživanja neobično važno izdvajanje elemenata koji nose vrednost. To su motivi veoma često ponavljanje istih momenata predmetnosti, događaja, situacija). Od njih najveću pažnju moramo posvetiti sposobnosti nošenja vrednosti prikazanih lica, naročito glavnog junaka, koji je, po Peteru Balaši, »ideološka stigma dela«, »ključna tačka analize romana«, »naj-

važnija motivacija obrazovanja sižea i konstrukcijskih postupaka«. Deformacijom tradicionalnog romana, međutim – kako Balaša pokazuje – i uloga glavnog junaka može da se isprazni, može postati lažni nosilac vrednosti, a pravu motivaciju moramo tražiti drugde, da bismo stigli do saznanja narativne slike sveta/osnovne strukture romana.

Pojam narativne slike sveta, pogleda na svet, može prouzrokovati zablude. Pojam narativne slike sveta nikako ne smemo izjednačiti sa pojmom piščevog pogleda na svet. A, takođe, ni izložene misli naratora nisu adekvatne sa pogledom na svet koji se pojavljuje u konstrukciji romana. U fiktivnom svetu pripovedačke književnosti, narativnu sliku sveta shvatamo kao kompleksni vrednosni sud koji se razvija iz celog dela. Ovo azvijanje, međutim, nikako nije jednostavno i u mnogim momentima nije jednosmisleno. Nasuprot tome da se, prema našoj prethodnoj konstataciji, izloženi (eksplicirani) niz misli naratora ne može sažeti kao narativna slika sveta, obrazovanje lika naratora i njegove tačke gledišta u svakom slučaju određuje ideologiju dela. Zato se Broh zalaže za pojam »pripovedač kao ideja«, po kojem, takođe, u opisivanju opisivanje »kao medijum prikazivanja spada i subjekat prikazivanja... Delo treba da nastane iz samog posmatranja, dok je posmatrač stalno u njegovom središtu; on prikazuje svet i prikazuje sebe i svoje prikazivanje istovremeno.« Dejstvo primenjenog tipa naratora, izabrane »narratorske konstrukcije« (Ajhenbaum), znači, treba da zamislimo kao dejstvo nekog filtrirajućeg mehanizma, koji je u svakom pojedinom slučaju poseban, svojstven, jedinstven, jednokratn, odnosno karakteriše ga to šta i kako filtrira ili propušta kroz sebe, svoje otvore. On time stalno upućuje na sebe, nosi poseban način gledanja, sud. Sve više proučavalaca književnosti otkriva značaj problematike naratora u romanoteriji. Pripovedačeva tačka gledišta zaslužuje posebnu pažnju već i zbog toga što je svojstvena isključivo proznoj literaturi nasuprot lirike i drame. Uspenski, koji daje najtemeljniju izradu vertikalnog raščlanjivanja gledišta, smatra tačku gledišta centralnim kompozicionim pitanjem proznog književnog dela. Ajhenbaum oblikovanje i mesto pripovedača smatra najvažnijim faktorom iz aspekta strukture celog romana. Po Skolsu (Scholes) i Kelogu (Kellogg), tačka gledišta za romanopisca je osnovni način oblikovanja i nadziranja građe.

I mogli bismo ovako »u nedogled« nizati slične konstatacije. Pripovedač, tačka gledišta *kao značajan element forme* u »svojim najdubljim osnovama«, prema tome, mora posedovati *značajnu ideološku projekciju*. Pripovedačeva tačka gledišta, međutim, nije značajna samo zbog jedinstva forme i sadržaja u analizi pogleda na svet. Konceptija »pripovedač kao ideja« (Broh), »junak kao tačka gledišta« (Bahtin) i dominacija tačke gledišta autorskog pripovedača na ideološkom planu (Upsenski), ukazuju na takve slučajeve u kojima su pripovedač, junak, odnosno autorski pripovedač, neposredni, eksplicitni nosioci izvesne ideologije. Ova ideologija, međutim, ne mora da se poklapa sa ideološkom porukom celog dela, jer ona je uvek neposrednog karaktera. Izabrana tačka gledišta pripovedača, prema tome, na implicitni način uvek, a na eksplicitni u izvesnim slučajevima, i često varljivo, upisuje se u narativnu sliku sveta. Pored otkrivanja horizontalnog (Markijevičeva podela) i vertikalnog (Upsenskijeva podela) raščlanjivanja narativnih aspekata, u istraživanju moderne prozne književnosti bitnu ulogu igra i Butovo razlikovanje pouzdanog i nepouzdanog pripovedača. Za to se vežu ona razmatranja koja u pripovedačevoj tački gledišta prepoznaju osnovno obeležje romana, postupak ironije. Najznačajnije relacijske mogućnosti donosi sa sobom baš nepouzdan pripovedač u modernoj književnosti. Pripovedačev »igranje uloge« (Solar) uspostavlja razmak između pripovedača – autora, izmišljenog – pojavljujućeg pripovedača.

Ostavljajući sigurni kut »sveznajućeg pripovedača«, polihistorički romanopisac, sa nadražajem za totalnom, nepomirljivom ideološkom reorijentacijom u svesti, stvara nove naratorske konstrukcije. Upoređenje tih konstrukcija može da nas odvede do značenja važnih ideoloških obeležja polihistoričkih romana.

Literatura:

- Kiss Endre: *Hermann Broch elemetele a polihistorikus regenyrol*. Akademiai. Bp., 1981.
Szegedy-Maszak Mihaly: *Világkép és stílus*. Magveto. 1980.
Balassa Peter: *A színevaltozás*. Szepirodalmi. Bp., 1982.
Lukacs Gyorgy: *Megjegyzések az irodalomtörténet elemeléhez*. in: *Ifjokori muvek*. Magveto. Bp., 1977.
Eichenbaum: *Az irodalmi elemzés*. Gondolat. Bp., 1974.
H. Broch: *James Joyce es korunk*. in: *Irók irodolm*. Europa. Bp., 1970.
H. Markiewicz: *Az irodalomtudomány fő kezdési*. Gondolat. Bp., 1968.
W. But: *Retorika proze*. Nolit. Beograd, 1976.
B. A. Upsenski: *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*. Nolit. Beograd, 1979.
Bahtin: *A szó esztétikája*. Gondolat. Bp., 1976.
M. Solar: *Ideja i priča*. Liber. Zagreb, 1974.
R. Skols i R. Kelog: *Prirada pripovedačke književnosti*. u: *Moderna teorija romana*. Nolit. Beograd, 1979.